
*П.Е. Герчанівська,
кандидат філософських наук,
доцент Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”*

СУБ’ЄКТ-ОБ’ЄКТНІ ВІДНОСИНИ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НАРОДНОЇ САКРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Народна сакральна культура – складний об’єкт, який являє собою багаторівневе утворення, яке усебічно вивчається різними науками: культурологією, філософією, релігієзнавством, мистецтвознавством та ін. Першим кроком до постановки проблеми системного дослідження сакральної культури є представлення її як частини системи. Системний підхід являє собою аналіз об’єкта як системи, тобто як сукупність взаємопов’язаних елементів, що виступають як єдине ціле, а також способів їх дослідження (опис, пояснення, порівняння, конструювання тощо). Елемент – це компонент системи як результат її розчленування, частина системи, органічно пов’язана з іншими складовими, який впливає на них. Оскільки кожна система має складні внутрішні зв’язки й зміст, то стосовно її власних складових використовується термін “елементи системи”. Конкретизуючи загальні риси системи стосовно культурологічного підходу, можна виокремити характерні ознаки структурних елементів системи, безпосередній зв’язок елементів системи зі структурою “об’єкт–суб’єкт” та їх якісну визначеність.

Структурні елементи є базою, на якій розвивається решта елементних властивостей і структурні зв’язки. І.Блаумберг пише: “Системний же підхід виходить з того, що специфіка складного об’єкта (системи) не вичерпується особливостями складових елементів, а полягає передусім у характері зв’язків і стосунків між визначеними елементами” [2, 235]. Система має ряд властивостей: цілісність і всезагальну залежність; наявність системоутворюючих факторів; розташування елементів цілого в порядку від вищого до нижчого; відносну самостійність елементів, які щодо системи є підсистемами. Методологічне достоїнство системного підходу полягає в тому, що він несе в собі заперечення замкнутості елементів об’єкта і суб’єкта, їх ізольованої самототожності. А.Гальчинський пише, що “система за своїм визначенням становить структурно субординований комплекс, який взаємодіє із зовнішнім середовищем (іншими системами) і виступає як засіб досягнення певної (системної) мети” [5, 52]. Системний підхід, розвертаючись від вивчення системи через поняття зв’язків і відношень її елементів вглиб моделі структури, – аналітичний; повертаючись до початкового, до пізнання системи, він, відновлюючи ціле, – синтетичний. Стосовно системного аналізу народної сакральної культури теоретичний підхід включає розв’язання таких проблем: визначення структури системи; взаємодія структурних елементів; розвиток як складових її елементів, так і всієї системи загалом. При цьому необхідно, по-перше, розкрити специфіку структурних елементів у системі і, по-друге, виявити та вивчити системні якості, притаманні народній сакральній культурі. І.Блаумберг підкреслює: “Зв’язок, цілісність і зумовлена ними стійка структура – такі розпізнавальні ознаки будь-якої системи” [2, 244].

Методика дослідження народної сакральної культури як об’єкта ґрунтується на аналізі взаємозв’язку і взаємовпливу як її підсистем, а також об’єкта та суб’єкта на всіх етапах життєвого циклу об’єкта. У контексті аналізу народної сакральної культури потрібно враховувати:

- якісну незворотність релігійних процесів, у тому числі й у їхньому часовому вимірі;
- специфіку утвердження нового, яке визначається на основі конструкцій імовірності;
- можливість не лише поступального, а й регресивного розвитку релігійного життя;

– зростання плюралізму та наявність конкуруючих між собою парадигм;
– загальне посилення суб'єктивних засад, пов'язаних зі змінами суспільного життя, а також і модифікацію людської природи, зростання діапазону її свободи та індивідуальності, вплив глобалізації. Система як поняття слугує для аналізу цілісного об'єкта за допомогою понятійних та формальних засобів. При цьому варто мати на увазі, що дослідження цілісного об'єкта у вигляді системи не є єдино можливим підходом до його аналізу, оскільки існують структурне, функціональне, поелементне, знаково-символічне й інші форми відображення об'єкта в знанні. Народна сакральна культура в контексті системного підходу з погляду культурології має ряд ознак. Передусім як об'єкт вона відкрита для взаємодії з іншими системами: політичними, економічними і духовними. Далі, народна сакральна культура – це об'єкт, який постійно трансформується. Адаптуючись до інших систем і вимог сучасного розвитку, вона повинна утримувати релігійні норми і традиції. При цьому потрібно враховувати зміни в суспільному житті і свідомості. Нарешті, народна сакральна культура – це об'єкт що постійно трансформується. Зміни всередині системи і поза нею потребують тривалої трансформації, адаптації до нових умов. Це дає змогу зберегти систему, внести необхідні корективи і надати можливість розвитку елементів самої системи. Суттєвим доповненням до системного підходу є розуміння того, що сакральна культура виступає своєрідним посередником між релігією і людьми. Через сакральну культуру людині відкриваються нові горизонти пізнання, абстрактного мислення і сприйняття. З'являється можливість побачити “своїм” реальний, існуючий світ і потойбічний, трансцендентний світ, пояснюючи суть людського буття. Церква надихається людиною, а людський дух шукає себе в церкві. Сакральна культура виступає своєрідним посередником між церквою та людьми.

М.Коган у роботі “Філософія культури” зазначає, що “людина, культура, мистецтво – потребують адекватного їх природі тристороннього розгляду: предметного, функціонального і історичного” [6, 25]. Особливості цих аспектів системного дослідження в розрізі народної сакральної культури полягають у такому. По-перше, предметний аналіз передбачає з'ясування структури і елементів, які становлять народну сакральну культуру, а також виявлення зв'язків, які поєднують ці компоненти. Рухаючись від дослідження системи як цілого до виявлення місця і функцій кожного елементу, отримуємо можливість зрозуміти необхідність і достатність структури та її компонентів для існування народної сакральної культури як цілого. По-друге, функціональний аспект системного дослідження зрозумілий, якщо проводити його від цілого до частин. Методологічний підхід передбачає вивчення функцій об'єкта і суб'єкта як частин цілого. У пізнанні об'єкт і суб'єкт розглядаються як пізнаване і як те, що пізнає. Суб'єкт вивчає, об'єкт вивчається. Осягнення суті відбувається в зв'язку з тим, що суб'єкт переносить об'єкт у сферу свого пізнання. При цьому об'єкт – це не просто предмет пізнання; він володіє і буттям-у-собі. Це означає, що поряд з пізнаним у об'єкті залишається ще і непізнане. Те, що не можна повністю охопити предмет пізнання, відображається в незбіганні об'єкта й образу. По-третє, система “об'єкт-суб'єкт” постійно змінюється, швидше чи повільніше, що робить систему загалом такою, що розвивається. Зміни системи зумовлені реакцією на зміни суспільного життя, а також розвитком зв'язків “суб'єкта-об'єкта”. М.Коган підкреслює, що “в тих випадках, коли деякий процес дійсно осягається системно, як процес вдосконалення самоорганізації системи, він розкриває науковому пізнанню іманентні тенденції не тільки свого минулого, а й свого подальшого руху” [6, 29]. Закономірна зміна одних станів іншими, як, наприклад, становлення архітектури церкви – її розвиток – старіння, відображають процес переходу народної сакральної культури з одного стану в інший. Закономірності процесу розвитку системи ускладнюються під впливом різних факторів (наприклад, пожежі).

М.Афасіжев пише, що “у світлі постулатів системного підходу мистецтва у його видовому й жанровому розмаїтті є складною системою взаємозумовлених підсистем, які перебувають у діалектичній взаємодії між собою, з одного боку, і з різним суспільними

системами – з іншого” [1, 6]. Розвиток системи народної сакральної культури являє собою взаємодію об’єкта і суб’єкта, а також елементів у кожному з них. Водночас – взаємовплив об’єкта і суб’єкта, їх елементів, що зумовлює зміну системи як цілого. Розглядаючи об’єкт як об’єктивну реальність, з якою суб’єкт взаємодіє в процесі пізнання, потрібно враховувати, що “всередині одного і того ж об’єкта суб’єкт може мати справу з багатоманіттям предметів та явищ” [7, 84].

У свою чергу суб’єкт пізнання, тобто суб’єкт, який спрямовує на об’єкт своє пізнання, також не є односкладовим, а включає в себе ряд елементів. Специфіка дослідження суб’єкта полягає в тому, що вона спрямована на інтеграцію різних вимірів людського буття (індивідуального, соціального, духовного), які взаємопов’язані і впливають один на одного як важливі складові системи. При цьому суб’єкт на відміну від об’єкта спроможний реагувати і відчувати, тобто об’єкт і відображення його постають перед суб’єктом як явище. З цього погляду пізнання народної сакральної культури являє собою розуміння, передусім зв’язків між суб’єктом та об’єктом, причому увага приділяється людині як суб’єкту в його соціокультурній зумовленості.

Народна сакральна культура стає об’єктом, коли на неї спрямована діяльність суб’єкта. Суб’єкт цікавить народна сакральна культура не як така, а як об’єкт його діяльності, який підлягає використанню і перетворенню суб’єктом. Активною стороною в зв’язці “об’єкт–суб’єкт” є суб’єкт, тому що він перетворює народну сакральну культуру в об’єкт своєї діяльності. Пізнання виступає як процес активного опанування суб’єктом об’єкта. У процесі практичної взаємодії змінюється не тільки об’єкт, а й суб’єкт діяльності: розширюється його пізнання, набуваються навички, вдосконалюється творче начало. Зростання суперечностей між суб’єктом та об’єктом відбувається через посередництво практичної зміни об’єкта суб’єктом. Знання, реалізація пізнавальних і практичних цілей є продуктом діяльності суб’єкта і визначає наявність суб’єктивного моменту в знанні. Суб’єктивно є те, що властиве об’єкту, пов’язане з його діяльністю. Народна сакральна культура як продукт діяльності суб’єкта, включає в себе елемент суб’єктивності. Але діяльність суб’єкта спрямована на об’єкт і ставить своєю метою адекватне відображення об’єкта, тому зміст знання включає в себе і об’єктивний момент. Пізнавальний образ народної сакральної культури характеризується як суб’єктивний образ об’єктивного світу. Суб’єкт, виступаючи складовою пізнавального процесу, має соціальну природу. В зв’язку з цим пізнання об’єкта відображає стан суспільного розвитку, потреби й цілі не тільки майстра, художника, а й суспільства загалом. Відношення суб’єкта до об’єкта опосередковується суб’єктивними відносинами. В рамках цих відносин відбувається об’єктивація знання, закріплення його в церкві, перетворення його в надбання суспільства. Суб’єкт неможливий поза об’єктом, який пізнається і змінюється суб’єктом. Водночас об’єкт перетворюється, змінюється у процесі пізнавальної і практичної діяльності суб’єкта. В.Лекторський підкреслює: “Розвиток пізнання – це зміна і пізнавальних суб’єктів, колективних і індивідуальних, і кола пізнаваних об’єктів” [8, 307].

Народна сакральна культура є об’єктом пізнання не сама по собі, а тільки в пізнавальному відношенні до неї суб’єкта. Чим активніший суб’єкт у своїй пізнавальній діяльності, тим глибше в процесі пізнання розкривається пізнаваний об’єкт. Суб’єктом виступає конкретно-історичний носій (майстер, художник, громадськість, колектив) творчої діяльності, яка спрямована на створення і пізнання об’єктивної реальності. Творчість включає в себе два взаємопов’язаних моменти – пізнання дійсності й творчу діяльність майстра, тобто втілення в елементах сакральної культури результатів своїх художніх узагальнень і естетичних оцінок. Проте при цьому потрібно враховувати специфіку об’єкт-суб’єктного відношення в релігійній свідомості. Народна духовна творчість, як колективна, так і індивідуальна, зазвичай буває анонімною. Основним, визначальним елементом народного духовного виробництва виступає релігійне

світоспоглядання. Народна сакральна культура має чітко виражену спрямованість – утвердження релігійної свідомості.

Автори монографії “Суб’єкт і об’єкт як філософська проблема” підкреслюють: “Найхарактернішою особливістю суб’єкт-об’єктного релігійного відношення є роздвоєння світу на природний і надприродний. Останній для нього існує так само реально, як і перший; більше того, він постає початковим, неминущим, вищим, який здійснює визначальний вплив на світ речей, реальний. Надприродне віруючі розглядають існуючим незалежно від земного, світського” [10, 278].

Досліджуючи народну сакральну культуру, потрібно взяти до уваги, що релігія, суб’єктивний ідеалізм, допускаючи мислення поза людиною, з необхідністю доходять висновку про існування позалюдського суб’єкта. Ним виступає Бог і йому приписується все активне і творче начало. Бог як вищий предмет релігійної віри розглядається як особистість, наділена незвичайними властивостями і силами, або, інакше кажучи, як сутність, яка наділена найвищою досконалістю. Віра в Бога – генератор структурування світу для віруючого. Об’єкт сприймається не тільки за допомогою почуттів, а й шляхом уяви. Чуттєво дані об’єкти можуть бути репродуковані шляхом спогадів, але не всі уявні об’єкти, такі, наприклад, як Бог, ангели, чорт, можуть бути сприйняті чуттєво. Справа в тому, що сфера уявлених об’єктів ширша, ніж тих, що чуттєво сприймаються. Через сакральну культуру у віруючого з’являється можливість за поєднання реального і потойбічного світів, поєднувати суть людського буття. Церква надихається людиною, а людський дух шукає себе в церкві. Церква існує для віруючого і як місце спілкування з потойбічним світом, і як предмет людської праці, через посередництво якої здійснюється релігійна діяльність. Церква як основний елемент об’єкта – народної сакральної культури, вивчається не ізольовано, а в цілісній системі. Релігійні ідеї як властивість людини сформувались у процесі суспільного життя і завдяки їм, люди “включаються”, взаємодіють з народною сакральною культурою як суб’єкт. Л.Виговський зазначає: “Суб’єктами функціонування релігії виступає активно діюча особа – віруючий індивід, релігійні групи людей та релігійні інституції та організації” [4, 31]. Сама система аналізується передусім як взаємодія об’єкта і суб’єкта, які являють собою власне народну сакральну культуру і людей.

Системний підхід до вивчення народної сакральної культури поряд з дослідженням об’єкта і суб’єкта робить необхідним розгляд їх структури, тобто звернення на саму себе. Це породжує відносну автономність, специфіку змісту, будови і функціональної взаємозалежності об’єкта і суб’єкта. Народна сакральна культура як система, включає в себе такі основні елементи структури, як: архітектуру церкви; живопис; декоративно-прикладне мистецтво; ландшафтне середовище, в якому розташовується церква. Церква як наслідок народної сакральної творчості є витвором архітектури. Водночас церква – це особливий синтез мистецтв (музика, співи, живопис, скульптура, прикладне мистецтво, релігійна дія, ораторське мистецтво), який здійснюється під банями храму. Сприйняття церкви як частини народної сакральної культури являє собою розуміння, осмислення і пояснення об’єкта. Церква – це ядро системи, яка зберігає та передає сакральну культуру від покоління до покоління. В.Рязанов писав: “Церква – зерно цивілізації” [9, 332]. Народна сакральна культура має ряд притаманних їй рис. Вона тісно і безпосередньо пов’язана з діяльністю і життям народних мас. Для народної сакральної культури характерне підпорядкування визначеним, складеним упродовж тривалого часу нормам і стереотипам. У них з особливою силою проявляються релігійні традиції. В основі більшості творінь народної сакральної культури лежить канон.

Церква виражає загальну функцію сакральної культури – нейтралізацію людських пристрастей, заспокоєння і становлення душевної рівноваги. Сакральна культура пом’якшує людські переживання, виявляючи, проявляючи їх зміст, очищений від переживань. Сакральній культурі притаманний вплив на емоційне середовище, адже переживання емоцій стає однією з цілей звернення до церкви.

Головними етапами життєвого циклу церкви як елемента об'єкта є:

- першообраз, аналог (цикл проектування);
- результат творчості, втілення світогляду народних майстрів (цикл будування);
- сакральна споруда, місце богослужіння (цикл використання);
- результат подальшого втілення суб'єкта (цикл перебудови, реставрації).

Поняття системи включає в себе церкву як дім молитви, місце богослужіння, епіцентр релігійних почуттів і концентрації духовної енергії, тобто елемент системи об'єкта. Водночас церква – це спільнота віруючих, які сповідують одну релігію, тобто елемент системи суб'єкта. Суб'єкт як джерело цілеспрямованої активності, носій предметно-практичної діяльності, оцінки і пізнання потрібно досліджувати як ряд взаємопов'язаних елементів: 1) майстер, будівельник; 2) маляр, живописець, майстер декоративно-прикладного мистецтва, співак; 3) духівництво; 4) віруючі, спонсор. Людина – визначально-спонукальний суб'єкт взаємодії з об'єктом – сакральною культурою. А.Брушлинський пише: “Суб'єкт – це всеохоплюване, найбільш широке поняття людини, яке узагальнено розкриває розвивальну єдність усіх його якостей: природних, соціальних, суспільних, індивідуальних і т.д.” [3, 351]. Майстер, будівельник як індивідуальний суб'єкт включений до системи колективного суб'єкта. Проте як індивідуальний суб'єкт він не розчиняється в колективному, тому що, по-перше, сам колективний суб'єкт не існує поза реальними індивідами, по-друге, пізнання індивідуального суб'єкта не збігається з об'єктивованими системами знання. Не збігаючись повністю і не розчиняючись один в одному, знання, які притаманні індивідуальному і колективному суб'єкту, взаємно зумовлюють один одного. Цілісність, системність індивідуальних і колективних елементів суб'єкта складають основу єдності всіх видів його активності, інтегральність його діяльності. Суб'єктно-об'єктні стосунки детермінують сакральну культуру не безпосередньо, а через діяльність людини. Його діяльність має опосередкований характер, адже між людиною і об'єктом знаходиться предметний посередник – знаряддя праці. Оскільки серед елементів суб'єкта тільки майстер безпосередньо використовує знаряддя праці при створенні основного елементу сакральної культури – церкви, тому він з'являється основним, головним елементом суб'єкта.

Таким чином, народна сакральна культура як об'єкт – це частина комплексної системи, що включає в себе системні елементи і взаємодіє з людиною – початково-спонукальним суб'єктом. Системний підхід до сакральної культури дає змогу, по-перше, підходити до пізнання народної сакральної культури як складної, внутрішньо диференційованої системи. Системне дослідження сакральної культури в межах суб'єктно-об'єктних відносин дає можливість зрозуміти, що вона є не тільки об'єктом пасивного споживання, а й виступає засобом духовного вдосконалення людей. Значення системного аналізу народної сакральної культури полягає в тому, що він дає можливість розглядати майстра, архітектуру, іконопис, духівництво та інші її елементи не як розрізнені прояви релігійного життя, а як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів об'єкта та суб'єкта, що функціонує за власними закономірностями й виконує певні функції в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Афасіжев М.Н.* Мистецтво як предмет комплексного дослідження (Методол. і наук. аспекти систем. досл.). – М., 1983.
2. *Блаумберг І.В.* Проблема цілісності і системний підхід. – М., 1977.
3. *Брушлинський А.В.* Про діяльність суб'єкта і його критерії // Суб'єкт, пізнання, діяльність. – М., 2002.
4. *Виговський Л.А.* Функціональність релігії: природа і вияви: Монографія. – К.-Хмельницький, 2004.

5. *Гальчинський А.С.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти. – К., 2006.
6. *Коган М.С.* Філософія культури. – СПб., 1996.
7. *Лекторський В.А.* Проблема суб'єкта і об'єкта в класичній і сучасній буржуазній філософії. – М., 1965.
8. *Лекторський В.А.* Суб'єкт, об'єкт пізнання. – М., 1980.
9. *Розанов В.В.* Релігія. Філософія. Культура. – М., 1992.
10. Суб'єкт і об'єкт як філософська проблема. – К., 1979.